

CSÁNYI Erzsébet

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék (Szerbia)
erzsebet.csanyi@gmail.com

LÍRAI BESZÉD ÉS NARRATÍV VÁZ¹

A narráció kérdése Tolnai Ottó és Tomaž Šalamun verseiben

Lyrical Speech and Narrative Frame

The question of narration in the poems of Tolnai Ottó and Tomaž Šalamun

Lirski govor i narativna matrica

Pitanje naracije u pesmama Ota Tolnaia i Tomaža Šalamuna

A kutatás a lírai beszédben megjelenő narráció kérdésével foglalkozik Tolnai Ottó és a szlovén Tomaž Šalamun költészete kapcsán. Felveti a délszláv késő modernista művészeti irányok, a konceptualizmus és a neoavantgárd jegyében alkotó költők műveiben működő narratív véna esetleges dominanciájának kérdését, illetve körüljárja a történetyszerűség jellegének vonatkozásait. Ennek érdekében a munkában elsősorban a versek tematikus-motivikus és szerkezeti megoldásainak eszköztárára irányul a figyelem. Előtérbe kerül a narráció dekonstrukciós eljárásainak, a fragmentáltságnak, a képi elbeszélés transzformációs mechanizmusainak, a szubjektumalkotás kérdéseinek a vizsgálata.

Kulcsszavak: líra, történetdestruálás, fragmentum, Tolnai Ottó, Tomaž Šalamun.

Tolnai Ottó és Tomaž Šalamun a XX. század második felében egyaránt a szétporlasztott, szétvagdalt neoavantgárd versbeszéd hívei, akik a verssel való

¹ A tanulmány a Szerb Köztársaság Oktatás- és Tudományügyi Minisztériuma 178017. számú, a Kisebbségi nyelvi, irodalmi és kulturális diskurzusok Délkelet- és Közép-Európában (Diskursi manjinskih jezika, književnosti i kultura u jugoistočnoj i srednjoj Evropi) című projektumának keretében végzett kutatás részeredményeit tartalmazza.

minden kísérletezésre a legextrémebb módon voltak fogékonyak költői fellépésük kezdetétől fogva. A kor és a délszláv kulturális közeg zene, kép, irodalom, színház egybegyúrásának reflektált, konceptualista módozatait kereste és dolgozta ki. Mindeközben a multimedialitás és a koncepció alapján történő „hideg” műveletek, a teoretizálás és destruálás ellenére is a költők végső, legelemibb kérdése ebben az időszakban is az maradt, hogy mi a tiszta, abszolút líra, ki a vérbeli költő, mint ahogyan Tolnai Ottó *Tomaž Šalamun* című poémájának identitásmeghatározó, ironikus utolsó sora is ezt nyomatékosítja a hosszas keresgélés után, hatalmas csattanóként. A „csak költő” vagy Tomaž Šalamun mint meglett definíció, meglett identitás és a nyomában felcsattanó ördögi kacaj egy másik költő, Tolnai szájából tragikomikus, önironikus, (ön)gúnyos összegzés. A kor – miközben a költőiség határait feszegeti az eszköztárrak felvonultatásával –, valójában a végső költőiséget szomjúhozza egy addig nem ismert szomjúsággal. Akármilyen elhajlásról, médium-ötvözetéről is van szó, a tömény líra magja, extraktuma lesz itt is az az atom, amelyet a művészet nem nélkülözhet. Tolnai szerint a vers, a költészet, illetve maga a költő legyen az esztétikum sistersgő, lángoló csodája, áramütése! Tolnai az azúr festékcsopp, a tengervízszimbólum megragadásával mutatja ezt fel, ez az az alapfeltétel, minimum, ami nélkül az ő poétikai boszorkánykonyhájában költészet nincs.

A lírai kód azonban legtöbbször nem egyedül jelenik meg a maga röpke, pihekönnyű, égő minőségében. Tolnainál és szlovén költőtársánál is jelentős versek születtek, amelyek nagy ívű drámai tengelyre, narratív vázra épültek, s emellett mégis jellemzőjük a lírai hőfok.

Az elbeszéléseleméletek sokoldalúan világítják meg az elbeszélés, a narráció kérdését, amely a történettudományok esetében is alapvető, mivel a történeti tudásunkat is narratív ábrázolások révén kapjuk. Éppen ezért egyes újabb kutatások rámutatnak arra, hogy a történetírás mint kommunikatív megnyilatkozás, narratív gondolkodás nem nélkülözheti a fikcionalitást, nem vetkőzheti le az emberi szándékokat, az értelemadásra való törekvést, a konstruálást (László 2003, 157).

A költői narráció mint a történetmondás aktusa természetesen egyértelműen fikciós. A költő versalkotás közben egy fiktív címzethez szól. Az ő dolga azonban nemcsak az, hogy a műben megteremtse a megszólaló költői ént, a narrátort, önnön versbéli alteregóját, hanem az is, hogy körvonalazzon egy fiktív befogadót, s hogy egy feltételezett interszjektív szituáció meglétét szimulálja. Így jön létre a vers kommunikációs helyzete, s a jelentés-konstrukció milyensége mindig ettől az elképzeléstől függ, hiszen egy bonyolultabb szinten, de a versre is érvényes mindaz, amit Bahtyin taglal a beszéd kapcsán:

A megnyilatkozás lényeges (konstitutív) ismérve, hogy mindig irányul valaki felé, mindig címzettje van. [...] A megnyilatkozás kompozíciója, és főleg stílusa, attól függ, hogy ki a címzettje, a beszélő (vagy az író) kikhez szánja szavait, milyennek képzei őket, mennyire hatnak azok vissza a megnyilatkozásra (Bahtyin 1986, 409).

Umberto Eco mintaolvasónak nevezi ezt a vizionált alakot, amelyben az író írás közben a maga feltételezett olvasóját megteremti, elképzei (Eco 2007).

Tolnai és Šalamun igen ambiciózus alkotók, olyan olvasót, befogadót vizionálnak maguk elé, aki képes fogadni mindazokat a rendhagyó kódokat, amelyek szerintük nélkülözhetetlenek a neoavantgárd/posztmodern költői jelentések generálásában. A vers világába lépve nem akármilyen elvárások bombázzák az olvasót, aki próbál helyt állni. Minden esetben másképp sikerül, minden olvasat újabb játékot, újabb jelentéskonstrukciót eredményez. Minden egyes mű sajátos nyelvhasználati teljesítmény, s így felhívás egy egyedi jelentés létrehozására ebben a fiktív intellektuális összjátékban. A költői beszéd a nyelvet és annak használóit különleges műveletek végrehajtására ösztökéli, ezáltal a vers egyedülálló élmények forrásává válik.

Tolnai Ottó *húznak a szalonkák* című költeményében a költő egy gyermeki, infantilis beszédpozícióból ad elő valóságos drámát. Itt tehát már nemcsak narratív jelleggel bír a szövegvilág, hanem drámaivá fokozódik az elbeszélés. Mindazonáltal a lírai rövidség, töménység mégis a legfontosabb nyelvi jegy. A narráció először a valóságillúzió elhagyására kényszeríti a befogadót, mert az gyorsan kiderül, hogy nyelvvezérlésű világba léptünk, ahol fontosabb a szavak hangzása és a vad, szabad asszociációs vágózás a reflexiók között – nem valamiféle értelem, hanem a pusztán nyelvi zene, rím kedvéért.

A falon függő tájkép leírásával indul a versbeszéd. A negyedik sorban viszont a valóságos idő közege idéződik meg:

közeleg a karácsony.

Majd kibontakozik a gyermekének mesélő apa alakja.

A digressziót a tipográfiai elrendezés is jelzi, jobbra tolnak a sorok, mintegy betéttörténetet jelezve, amikor a gyermek narrátor előadja apja történetét, visszaemlékezését ifjúkorára, amikor „a pop volt a divat”. A múlt időt ecsetelő narráció után a falon függő festmény fiktív idejébe kattan vissza a vers. Az indító sorok ismétlődnek meg:

*húznak
a szalon olajfestményén
a szalonkák*

Majd ismét a mű cselekményvilágának valóságos idejébe lépünk:

*közeledik a karácsony
lógnak.*

Ebben az időszférában a narrátor a karácsonyfa-áthítatba ágyazza a gyermeki szexuális játékokról szóló beszámolót, amivel felrobbantja/lángra gyújtja a szokványos idillt.

Tolnai verse a deskripciót/narrációat minimalizálja/lirizálja, lírai vágástechnikával teszi kuszává, a hangnem zaklatottá lesz, a különleges hangzású szavak és a köztük létrehozott, minduntalan kifecamított kapcsolatok dinamikus fogalmi-érzelmi műveleteket indukálnak. A narrativitás és a lírai tónus egyaránt biztosított ebben a feszes beszédmódban, a kettő a maga polaritásával is magát a lírát erősíti.

Tomaz Šalamun a *Miért lettem fasiszta* című versében a narratív beszédmód dominál.

*Elegem van a szociális mimikriből. Csak az
emberek mészárlása igazi akció, izgató,
feszültséggel teli, fantasztikus. Hallani,
látni, szagolni, érezni és megtapintani a csicsegő húst.
Áldott háború.*

Az antiutópia agresszív, ironikus sorokból épül fel, szinte fokozhatatlanul morbid információkkal. Jelenetek sorjáznak, amelyekhez a narrátor kommentárokat fűz. Határozott, destruktív, fasisztoid véleménye van a felsorolt eseményekről. A narrátor egyes szám első személyben *állást foglal, értékel, rajong, felkiált, felszólít*. Így állandó a versben a lírai szubjektivitás dominanciája, az érzelmi színezet az elbeszélő kifejtés ellenére.

Irodalom

Bahtyin, Mihail M. 1986. A beszéd műfajai. In *A beszéd és a valóság*. 409–410. Budapest: Gondolat.

Eco, Umberto. 2007. *Hat séta a fikció erdejében*. Budapest: Európa Kiadó.

- László János. 2003. Történelem, elbeszélés, identitás. In *A narratív identitás kérdései a társadalomtudományokban*. 157–160. Budapest–Szeged: Gondolat Kiadói Kör–Pompeji.
- Šalamun, Tomaž. 1999. Miért lettem fasiszta. *Ex Symposion* 26–27: <http://www.c3.hu/~exsymposion/HTML/gonosz/Salamun/szoveg.htm> (2016. aug. 10.)
- Tolnai Ottó. 2011. húznak a szalonkák. In *Elefántpuszi: Versek koravén gyerekeknek*. Digitális Irodalmi Akadémia. (Forráskiadás: 1982. Újvidék: Forum Könyvkiadó) <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=981&secId=94631> (2014. nov. 20.)

LYRICAL SPEECH AND NARRATIVE FRAME

The question of narration in the poems of Tolnai Ottó and Tomaž Šalamun

The research deals with the question of narration appearing in lyrical speech in the poetry of Tolnai Ottó and Tomaž Šalamun. It raises the question of possible dominance of narrative vein in the works of the poets of late-modern Yugoslav art trends (conceptualism and neoavantgarde), and it describes the aspect of narrative nature. For this purpose the paper mainly focuses on the toolbar of thematic-motivic and structural solutions; the analysis of narrative deconstruction processes, fragmentation, pictorial narrative transformation mechanisms, subject creation come to the fore.

Keywords: poetry, story destruction, fragment, Tolnai Ottó, Tomaž Šalamun.

LIRSKI GOVOR I NARATIVNA MATRICA

Pitanje naracije u stihovima Ota Tolnaja i Tomaža Šalamuna

Analiza se bavi pitanjem naracije u lirskom govoru poezije Ota Tolnaja i Tomaža Šalamuna. Postavlja se pitanje postojanja dominantne narativne matrice u delima pesnika koji stvaraju u znaku jugoslovenske kasne moderne, konceptualizma i neoavangarde. S druge strane, analiziraju se i obeležja narativiteta. Stoga je u radu najveća pažnja posvećena tematskim, motivičkim kao i strukturalnim rešenjima. Istraživanje je usmereno na pitanja kao što su metode dekonstrukcije naracije, fragmentiranje, transformacioni mehanizmi vizualne naracije, konstituisanje subjekta.

Ključne reči: lirika, dekonstrukcija priče, fragment, Oto Tolnai, Tomaž Šalamun.